

Els referents catalans i empordanesos de Salvador Dalí

Mariona Seguranyes*

Historiadora de l'art i doctora en humanitats

Rebut 24 abril 2017 · Acceptat 6 juliol 2017

RESUM

Salvador Dalí neix a Figueres, una ciutat oberta amb uns ideals republicans, en el moment de la creació del mite de l'Empordà com a cor de Catalunya, tal com descriu aquest indret el poeta Joan Maragall. Els amics del seu pare, el notari Salvador Dalí Cusí, li fan els primers encàrrecs, en què emergeixen símbols de l'Empordà, com les sardanes. És a Figueres on també sorgeix el Dalí revolucionari, íntim amic de Martí Vilanova i Jaume Miravittles. I el paisatge de l'Empordà, amb el seu cel blau ras, és el motor de la seva obra creativa. Els referents catalans i empordanesos són presents al llarg de tota la seva trajectòria i esdevenen l'essència de la seva obra; avui, molts d'ells són universals gràcies al geni empordanès. Els anirem revelant a poc a poc.

PARAULES CLAU: Salvador Dalí, Empordà, Figueres, Cadaqués, Josep Puig Pujades, Joan Subias, Jaume Miravittles, Francesc Pujols

El primer Salvador Dalí i Domènech (Figueres, 1904-1989) és fruit de la Figueres de començament del segle xx, capital de la comarca de l'Alt Empordà, a Catalunya, la ciutat de les arts, la ciutat de l'art cívic receptora de totes les grans transformacions, sobretot en matèria cultural. Gràcies als concursos literaris, i principalment al primer Concurs Artístic Català celebrat a Figueres dins el marc de la Festa de la Bellesa el 5 de maig de 1906 —any en què el convidat d'honor i president del jurat fou Joan Maragall—, la ciutat natal de Dalí nodreix el mite de l'Empordà formulat amb èxit pel gran poeta català. En el seu discurs a Figueres, Maragall va definir l'Empordà com la «pubilla del Pirineu i el mar, capçal de la pàtria, mirall de Catalunya [...] Terra de llibertat»,¹ i li atorgà una singularitat que, al seu entendre, en feia alguna cosa més que un espai físic: «L'Empordà ha donat a Catalunya el símbol de son esperit en una bella dansa, bé podem dir que l'Empordà és com el cor de Catalunya.»² Precisament dos anys més tard, la plana, el mar i la muntanya van conformar la inspiració perfecta perquè el poeta donés forma a la seva percepció d'aquest racó de país i escrivís la lletra de la sardana «L'Empordà», d'Enric Morera. En la Festa de la Bellesa d'aquella mítica jornada de 1906 es va homenatjar el músic Pep Ventura,³ i al costat de Joan Maragall també hi assistiren l'escriptor Josep Pous i Pagès i el dramaturg i poeta Ignasi Iglésias. Tots aquests elements van emergir com a primers símbols creatius en l'alfabet primigeni del jove Salvador Dalí. Ell va créixer al ritme d'una petita ciutat de frontera que es transformava empesa per una colla d'ho-

mes que frisaven per dotar de personalitat pròpia la seva Figueres. Malgrat ser els primers admiradors de l'obra del fill del notari, no es podien pas imaginar que aquell jove rebel i estrafolari portaria el nom de Figueres arreu del món.

LA FORMACIÓ DEL GENI EMPORDANÈS

A l'hora d'abordar la formació de Salvador Dalí, és imprescindible tenir present el context social i cultural emergent de la ciutat de Figueres. El notari Salvador Dalí i Cusí, pare del pintor, i un grup d'amics —entre els quals el comerciant, promotor cultural, escriptor i dirigent republicà Josep Puig Pujades, el farmacèutic Joaquim Cusí i el silvicultor Josep *Pepito* Pichot— participaren en diversos projectes de transformació a la ciutat que van esdevenir escenaris de la formació del pintor empordanès. Des de la seva faceta política i intel·lectual,⁴ Josep Puig Pujades fou qui va tenir el paper més destacat en la definició i execució de la nova Figueres. El pare de Dalí, conjuntament amb Carles Costa i Josep Pichot, entre d'altres, fou també present al comitè executiu del monument a Narcís Monturiol constituït el 1911 amb la finalitat de recollir diners i fer realitat l'homenatge a l'inventor català del submarí i polític republicà. Finalment, el 1916 es va convocar el concurs per cercar el millor projecte escultòric i, al costat d'Enric Casanovas, hi van ser presents Josep Berga i Boada i Josep Clarà,⁵ entre d'altres. Molt probablement, Dalí va seguir de prop els conflictes que van sorgir en el moment d'escollir el millor projecte i va viure en primera

* Adreça de contacte: mariona.seguranyes@seguranyes.com.

persona la important inauguració del monument el dia 2 de maig de 1918.⁶ El conjunt escultòric d'Enric Casanovas va acabar definint la Rambla de Figueres, una de les obres cabdals de l'arquitecte Ricard Giralt Casadesús, que respon a la filosofia de l'art cívic, moviment present a tot Europa a principi del segle xx. Les escultures i els relleus del monument a Narcís Monturiol van inspirar algunes de les figures dels carbons de Dalí executades l'any 1919: «Estic dibuixant al carbó. Tinc *Aus de nit*. Les figures són producte de la forta emoció que em produí el monument d'en Casanovas, un *Crepuscle* molt impressionista i algunes composicions més.»⁷

En paraules de l'arquitecte Giralt, la Rambla de Figueres havia de ser un passeig que reflectís «l'expressió de l'ànima empordanesa»,⁸ i segurament per això la definia amb aquestes paraules en un article publicat el 1917 a *La Veu de l'Empordà*: «L'or i l'argent del cel li fan de sostre, en terra els cors dels ciutadans van semblant un dia darre-re altre dia la visió d'una ciutat nova, la ciutat de l'art, la visió de la ciutat que té somnis, il·lusions i esperances per a realitzar.»⁹ L'arquitecte de l'art cívic era un dels interlocutors habituals del jove Dalí, tal com el mateix pintor va deixar entreveure al seu diari personal,¹⁰ imprescindible per entendre l'univers local i més pròxim de Dalí.

Una presència clau en la formació de Dalí és el polític progressista, escriptor, crític d'art i intel·lectual Josep Puig Pujades, íntim amic del notari Dalí. La seva important col·lecció d'art va facilitar a Dalí el contacte directe amb exquisides pintures a l'oli i esbossos a llapis i al carbó, tot un goig per als sentits: «[...] vàrem dirigir-nos a casa en Peixera, on saludàrem a ell i a sa senyora. Enraonàrem d'art. Anaren entrant en Costa, els dos Bonaterra, les Guanas, amb el Guatxindango, les noies que devien donar el concert i altres. [...] Varen pujar en l'espècie de pati on Peixera té totes ses relíquies artístiques adquirides a còpia de diners i de paciència. [...] Davant meu hi havia una tela d'en Zubiaurre».¹¹ Dalí relatava un concert que va tenir lloc a casa de Puig Pujades, en *Peixera*, mentre admirava embadalit alguns dels preuats tresors de la seva col·lecció i conversaven sobre la pintura de Joaquim Sunyer. Puig Pujades fou una de les primeres persones a vaticinar el futur de Dalí com a artista i a elogiar les seves teles des de la premsa local.

Josep Pichot, *Pepito*, també pertanyent al cercle íntim del pare Dalí, fou un altre dels personatges presents en la infància del pintor. A l'obra *Vida secreta*, escrita el 1941 i publicada el 1942, Dalí va dedicar bona part del capítol «Records reals de la infància» a la seva estada al Molí de la Torre, una finca de la família Pichot que cuidava Josep Pichot, el qual va acompanyar-hi el jove Salvador en l'estada que hi feu l'any 1916 per recuperar-se d'una gran febrada, segons explica Anna Maria Dalí a les seves memòries.¹² En aquest mas, situat al Far d'Empordà, en *Pepito*, tal com l'anomenaven, hi tenia un magnífic jardí amb un molí. Aquell sojorn va esdevenir per a Dalí la porta d'entrada a la pintura impressionista de Ramon Pichot i a tot el que contenia, el pigment en estat pur, l'univers de la lli-

bertat i la desinhibició: «Aquests esmorzars foren el meu descobriment de l'impressionisme francès, l'escola de pintura que ha fet en mi realment la impressió més profunda de la meua vida, car va representar el meu primer contacte amb una teoria estètica antiacadèmica i revolucionària. [...] Vaig esbrèmer d'aquelles pintures tot el residu literari del 1900, l'erotisme de les quals cremava profundament la meua gorja com una tirada d'Armagnac ennuegat. Recordo especialment una ballarina del Bal Tamarin que s'estava vestint. El seu rostre era perversament ingenu i tenia pèls roigs a les aixelles.»¹³ Les obres que decoraven el Molí de la Torre van proporcionar a Dalí un coneixement directe de tota l'experiència plàstica de Ramon Pichot, de la seva etapa amb la Colla del Safrà i de les escenes bohèmies amb guitarristes i ballarines fruit de les seves estades a París i a Barcelona. També va descobrir els pigments purs que l'extasiaven i que després va aplicar en tots els ismes possibles en les seves visions de les cales de Cadaqués. Dalí es va servir també a Figueres de les experiències de Ramon Pichot per plasmar els gitanos i els ambients bohèmies dels cafès de principi dels anys vint en la seva etapa dels guaixos.

D'altra banda, Josep Pichot fou l'autor de les nombroses fotografies conservades dels germans Dalí, Anna Maria i Salvador, al jardí de la casa familiar dels Pichot del carreró de la Barceloneta de Figueres, un espai màgic per al pintor que anys després encara rememorava. Una mescla de la vegetació d'aquesta casa i del Molí de la Torre és present al text de Dalí *Rêverie*,¹⁴ de 1931, i en algunes teles de principi dels anys trenta.

Joan Subias i Galter, historiador inquiet que es va mantenir en contacte amb tots els esdeveniments plàstics de la capital catalana i amb les avantguardes que esclataven a Europa a començament del segle xx, és citat diverses vegades al diari personal de Dalí, amb qui va establir una intensa amistat. Tal com afirma Eduard Puig Vayreda en un article publicat a la *Revista de Girona*,¹⁵ juntament amb d'altres il·lustres empordanesos, Subias va exercir de germà gran, de referent cultural inexcusable, a tota una sèrie de figuerencs, entre els quals Salvador Dalí, Alexandre Deulofeu i Jaume Miravittles. Fou precisament a petició de Subias que l'Ajuntament de Figueres encarregà a Dalí els cartells de les Fires de la Santa Creu de 1921, i junts havien engalanat, el desembre de 1920, la carrossa dels Reis d'Orient, amb la col·laboració de Miravittles.¹⁶

Dalí era, com tots els nens, una esponja, amb una ment hàbil, ràpida, desperta, oberta i decidida que s'alimentava de tot el que el rodejava. El context cultural de Figueres del qual formava part el seu pare fou vital per a la seva formació. De ben petit, tenia clar que volia ser artista i, malgrat les reticències del notari Dalí, els amics del pare l'animaven, li feien encàrrecs i adquirien les seves primeres peces. Fou, doncs, la seva ciutat natal la que el va acollir i va celebrar les seves primeres passes, tot augurant un futur brillant per al jove pintor.

El 1908, Salvador fou matriculat a l'escola pública de pàrvuls amb el mestre Esteve Trayter, escola que, a *Vida*

secreta, emergeix com l'espai dels seus primers somnis. Trayter fou per a Salvador Dalí el mestre de barba llarga i el punt de contacte amb les primeres andròmines d'il·lusions òptiques i dobles imatges.¹⁷ Dos anys més tard fou inscrit al Col·legi Hispanofrancès de la Immaculada Concepció i, finalment, a l'escola religiosa dels Germans Maristes, on va conèixer Jaume Miravittles, amb qui va iniciar una amistat que s'allargà durant molt anys. El 1916 va començar els estudis de batxillerat a l'institut Ramon Muntaner, juntament amb el seu amic Jaume Miravittles. Dos cursos més endavant hi havia Alexandre Deulofeu i Ramon Reig; tots ells estaven destinats a marcar el futur artístic i cultural de Figueres. A l'expedient acadèmic de Dalí consta que, curiosament, una de les assignatures amb què va obtenir repetidament *sobresaliente* fou la de religió, fet que no deixa de sorprendre tenint en compte que de ben jove va iniciar-se en l'obra de Nietzsche *Així parlà Zaratustra* i que la seva manca de fe religiosa el va perseguir al llarg de tota la vida.

El mes de gener de 1919, Dalí i quatre estudiants més de l'institut van crear la revista mensual *Studium*, de la qual van sortir sis números al llarg d'aquell curs acadèmic. L'equip de redacció estava format per Ramon Reig, Jaume Miravittles, Joan Turró, Dalí mateix i Joan Xirau com a director, el qual va esdevenir farmacèutic i científic reputat. En aquesta publicació, sustentada pel pare Xirau, Dalí hi va tractar els artistes clàssics que li cridaven l'atenció i que segurament va treballar amb Núñez; entre d'altres, Velázquez, Goya, Miquel Àngel, Dürer i Leonardo da Vinci.

A l'Escola Municipal de Dibuix, Salvador Dalí ja hi era matriculat el 1915.¹⁸ En aquest centre va compartir aula amb Ramon Reig, i des del primer moment tots dos mantingueren una compenetració plena a l'hora de cercar paratges per pintar, crear i gaudir del paisatge. Tot aquest ambient s'intueix a les memòries de Jaume Miravittles: «Quan estudiàvem el batxillerat a Figueres, Gaudí era un dels nostres herois i el seu nom apareix sovint a les pàgines dels nostres escrits. Fou la nostra època romàntica de republicans federals, i els nostres ídols eren Abdó Terrades, Monturiol, l'inventor del submarí nascut a Figueres, i Pi i Margall. Gabriel Alomar, el gran poeta mallorquí, era el nostre mestre de literatura a l'Institut.»¹⁹ A petició del notari Dalí, Miravittles va fer classe de matemàtiques a Salvador i plegats van intercanviar inquietuds revolucionàries.

EL DALÍ ARTISTA A L'EMPORDÀ DE PRINCIPI DEL SEGLE XX

El carrer de Monturiol de Figueres fou un dels eixos vitals del pintor. Salvador Dalí va néixer a l'entresol de la casa núm. 20 (avui núm. 6), la galeria de la qual prenia tot el protagonisme, tal com descriu Anna Maria Dalí a les seves memòries: «La nostra infantesa es desenvolupà més que a l'interior del pis, a la galeria que l'eixamplava, orna-

da amb grans testos de nards i de lliris i una glorieta plena d'ocells. A la mare, li agradaven tant que li plaïa criar canaris i tórtores en un cobert, que feia una ombra suau a la sortida del menjador.»²⁰ El 1912, la família es va traslladar a viure al segon pis del núm. 24 (avui núm. 10), que novament és recordat a les memòries de la germana del pintor: «Hi he passat tants anys que és com si el veiés. En entrar, hi havia un petit *hall* il·luminat per les vidrieres de color. La galeria no tenia balustres de pedra, sinó barana de ferro, i donava a una plaça gran i espaiosa al fons de la qual es veia, des de la galeria, una llenca del golf de Roses, Palau-saverdera i muntanyes de Sant Pere de Roda. Era a la plaça de la Palmera, palmera que existia i que era més alta que la casa. Ací tenien lloc les Fires de la Santa Creu.»²¹ Justament aquesta és la vista que retratava Dalí en una de les seves teles, *Noia de Figueres*, en què una figura femenina fa puntes de coixí al terrat de la casa, amb aquell magnífic rètol de la casa Ford²² de cotxes al davant que constitueix tot un precedent de l'art pop. Tal com explica Anna Maria Dalí,²³ les Fires de la Santa Creu s'instal·laven a la plaça de la Palmera que els germans Dalí veien des de casa seva i des d'on el jove pintor va prendre alguns dels apunts per als seus nombrosos cartells i guaixos sobre la festa més popular de la capital altempordanesa.

Dalí va utilitzar temporalment com a primer espai de treball una petita habitació del carrer de la Muralla, núm. 4, on es reunien un grup d'intel·lectuals que editaven la revista *El Sanyó Pancraci*, de caire humoristicosatíric, de la qual tan sols van sortir tres números entre 1919 i 1920. Formaven el grup el professor d'institut i impressor Josep Soler Grau, propietari de la casa, el polític revolucionari Martí Vilanova, l'arquitecte Pelai Martínez, l'escriptor Antoni Papell, el poeta Jaume Maurici i el mestre Rafael Ramis, entre d'altres.²⁴ Les reunions en aquest indret eren sonades, i algunes van acabar amb detencions i denúncies.²⁵ *Vador*, tal com l'anomenaven els seus amics més íntims, va elaborar en aquesta casa una sèrie de pintures murals. A la que representava l'emblema del grup, hi apareixien elements ben catalans, com el drac, el porró i la ceba. Aquestes pintures, de les quals tan sols es conserven algunes fotografies, reflectien un cert to noucentista àcid, proper a les representacions dels frescos de Xavier Nogué que decoraven les Galeries Laietanes de Barcelona.

Dalí tenia el seu taller de Figueres al mateix edifici on vivia: «Les dues espaioses cambres que formen el taller que el meu germà té a Figueres donen al carrer Monturiol. Cada tarda, quan el sol comença a davallar, hi entra obliquament projectant-se en les teles fetes al tremp com si fos un reflector que en desperta els colors brillants. Aquestes dues habitacions sempre són plenes de gitanets que li serveixen de model, que amb la llum ataronjada que s'escampa per l'estudi semblen de coure.»²⁶ A *Vida secreta*, el pintor mateix feia referència a un altre espai de treball i meditació situat al terrat de casa seva, des d'on veia mig Figueres i la serralada de Sant Pere de Rodes i on va passar un munt d'hores: «Els meus pares no es cansaven de respondre a la invariable pregunta que els seus amics

els feien en el curs d'una visita: "I en Salvador?" "En Salvador és al terrat. Diu que ha instal·lat el seu taller de pintura al safareig. S'hi passa tot sol hores i hores". "Allà dalt!". [...] Bon punt havia arribat al terrat, tornava a sentir-me únic; la vista panoràmica de la ciutat de Figueres, estesa als meus peus, servia d'allò més per a estimular l'orgull i l'ambició sense límits de la meva imaginació sobirana.»²⁷ Jaume Maurici era un dels amics que l'anaven a veure, i en un article escrit sota el pseudònim *One* a la publicació que dirigia, *Alt Empordà*, relatava precisament una d'aquestes visites, acompanyat de Joan Subias, el setembre de 1921: «I si anéssim a veure en Dalí?, ens diu l'amic Subias. Quan arribem a casa del nostre jove pintor, a mitjan hora de la tarda, el sorprenem treballant en el seu estudi, amb la sala inundada de la llum d'aquest setembre que entra pel balcó obert de bat a bat. Estava treballant amb un tremp quan s'és alçat per a rebre'ns amb la cabellera una mica en desordre —aquesta cabellera d'En Dalí que és l'única nota insurgent dels nostres carrers.»²⁸ Segurament fou arran d'aquella visita que Jaume Maurici li encarregà la portada per a la biografia de Ramon Muntaner, de Carles Rahola, que es conserva al Centre d'Estudis Dalinians, Fundació Gala-Salvador Dalí, però que resta inèdita, perquè la biografia es va editar l'octubre de 1922 a Publicacions Empordà sense els dibuixos de Dalí.²⁹ D'altra banda, amb els llibres de poesia de Jaume Maurici passa que les portades i les il·lustracions són elaborades a principi dels anys vint, però no s'editen fins a anys molt més tard, com *Estrelles caigudes*, que no es va publicar fins al 1954, amb un dibuix a la portada i una il·lustració interior de Dalí de primera època. El 1921, Dalí va elaborar la portada per a *Poemes amb ocells*, que no es va publicar fins al 1965 amb el dibuix del pintor empordanès.

Figueres és present a l'obra de Dalí sobretot a través de la seva gent, dels personatges retratats, dels amics que l'envolten i que tenen cura del seu dia a dia: el retrat de Josep Puig Pujades amb la ciutat al darrere; el retrat de Jaume Miravittles vestit amb l'uniforme de la Unió Esportiva de Figueres, tots dos conservats al Teatre-Museu Dalí de Figueres, i el de Joan Xirau prenent el sol amb banyador i amb un auto molt elegant darrere seu. Aquesta última tela, el pintor la va exhibir amb el *Retrat de Luis Buñuel* (1924), entre altres obres, a la Primera Exposición de la Sociedad de Artistas Ibéricos que va tenir lloc al Palau d'Exposicions del Retiro de Madrid entre maig i juny de 1925, mostra que va significar el llançament del pintor fora de Catalunya.

A Figueres, Dalí va viure intensament les Fires de la Santa Creu, va observar amb deteniment les postes de sol des del castell de Sant Ferran, es va enamorar dolçament passejant pels seus carrers, va recórrer els voltants de la ciutat per practicar el *plein air* amb Ramon Reig a Vilabertran i Roses i també va experimentar un dels dolors més intensos i injustos: la mort de la mare. Fou a Figueres on van despertar les seves inquietuds polítiques a favor de la Revolució Russa acompanyat d'en Met (Jaume Miravittles), esperonats tots dos pel polític figuerenc Martí Vila-

nova, tal com recordava Miravittles mateix amb motiu de la seva mort: «sota la impulsió de Martí Vilanova, Salvador Dalí visqué el període més romàntic i més generós de la seva existència. Més tard, capitanejats per Martí, fundarem un grup, "Renovació Social", adherit a la III Internacional. Ha estat segurament el primer crit a favor de Rússia que s'ha donat a Espanya. Encara avui puc llegir els exemplars on es poden llegir articles magnífics de Martí, Dalí i Ramis».³⁰ Tots dos van iniciar la seva trajectòria revolucionària, es van implicar en alguns dels esdeveniments que marcaren aquest període —com la crema d'una bandera espanyola el 1918—³¹ i es van posicionar en la formació del grup Renovació Social.³²

L'altre escenari vital del pintor fou Cadaqués, i més concretament es Llaner, on la família tenia la casa d'estiueig i on Dalí deixava que transcorreguessin els llargs mesos fets de sol, aigua salada i il·lusió. Potser era on la ment del precoç pintor es deixava anar més lliurement, sense prejudicis. És possible que les formes capricioses de l'entorn mineral del cap de Creus tinguessin molt a veure amb el seu canvi estètic forjat ja secretament devers el 1926. En aquest sentit, el seu «surrealisme», la seva «natura freda», maliciosament detallada, té molt més a veure amb Cadaqués que amb Figueres.

Figueres era el paradigma de la cultura, l'aprenentatge, l'ordenació d'idees, la república de les arts; era una ciutat en ebullició en què s'assentaven les bases per als propers cent anys. A final del segle XIX, Cadaqués ja havia esdevingut el paradís per a molts pintors: natura pura, inspiració, creació i passió per la llum. En són testimoni les obres de Roig Soler, Eliseu Meifrèn, Ramon Pichot i Siegfried Burmann. Dalí va viure aquests dos mons d'una manera paral·lela i constant; s'anava formant, inquiet com era, aprenent de totes les fonts del seu entorn, evocava la seva part creativa entre Vilabertran, Cadaqués i el seu univers urbà a Figueres, tres microcosmos que se succeeixen en un mateix discurs creatiu.

Als dos centres on el jove Salvador anava a aprendre dibuix tingué un mateix mestre, Juan Núñez; l'any 1915 a l'Escola Municipal de Dibuix i a partir de 1916 a l'institut de Figueres. Sense cap mena de dubte, Juan Núñez fou una de les persones que el va marcar al llarg de la seva infància i adolescència artística, el mestre que el «va distingir entre el centenar d'alumnes de la seva classe i l'invità a casa seva», on li explicà «els misteris del clarobscur i dels "traços salvatges" (aquesta era la seva expressió) d'un gravat original de Rembrandt que posseïa».³³ Com no podia ser d'altra manera, Núñez és present al diari personal de Dalí i a *Vida secreta*; ell fou el primer referent plàstic del jove pintor figuerenc, li mostrà la base de l'art dins un concepte clàssic. Amb el fons tan eclèctic del museu de l'institut de Figueres, Núñez tenia a les seves mans una excel·lent eina de treball que avui sabem que va utilitzar, tal com ho confirma un oli de Carme Roget, la xicota de Dalí al llarg del període d'aprenentatge a Figueres. Es tracta d'una còpia feta el 1917 de la peça de Lluís Rigalt *Camino de Vallvidrera, en el fondo Barcelona*, que va en-

trar al museu de l'institut el 1877 amb una donació de Joan Tutau i que actualment forma part del fons del Museu de l'Empordà. És revelador que Núñez utilitzés aquest pintor com a model a la seva aula, ja que Rigalt fou un dels pioners, juntament amb Martí Alsina, en l'aplicació del *plein air* a Catalunya. Núñez convidava els seus alumnes a enfrontar-se directament amb el paisatge dels voltants de Figueres, a l'estany de Vilabertran, tal com evidencien les prou conegudes imatges de Vilabertran del mestre Núñez i dels seus dos disciplinats deixebles Ramon Reig i Salvador Dalí. Aquest és el germen del que més tard s'anomenà «escola de l'Empordà» o, més concretament, «escola de Figueres».

Dalí s'emmirallava en Núñez i volia seguir les seves passes: «Acabaré el batxiller de pressa, si cal faré els dos anys que em resten en un de sol. Després aniré a Madrid, a l'Acadèmia de Belles Arts. Allí penso passar tres anys treballant bojament. També té bellesa l'acadèmia. Que el sacrificar-me i subjectar-me a la veritat, mai és de massa. Demprés guanyaré la pensió per anar quatre anys a Roma; i tornant de Roma seré un geni, i el món m'admirarà.»³⁴ Amb ajuda de Núñez mateix i d'altres amics del seu pare com Puig Pujades, Dalí va aconseguir fer realitat el seu somni d'anar a la Escuela Especial de Pintura, Escultura y Grabado de la Academia de Bellas Artes de San Fernando la tardor de 1922, fet que representà el seu trencament sentimental amb Carme Roget, la dolça Isabel de *Tardes d'estiu*,³⁵ també present en caricatures dels seus llibres d'estudi i a *Els primers dies de primavera*. En aquesta darrera composició, Dalí s'hi representa abraçat a Carme Roget i rememora els dies passats a Figueres fent-hi present escenes fàcilment identificables, com la de la seva germana asseguda al balcó fent puntes de coixí o edificis emblemàtics de la ciutat, com el col·legi de les monges franceses i la casa modernista de la plaça de la Palmera que veia des de casa seva. Dalí va detallar al seu diari personal com s'esdevingué l'orientació de Núñez envers l'Acadèmia de Belles Arts de Madrid, al qual definia com un home cansat, que havia abandonat la carrera plàstica i que vivia a gust amb la seva tasca pedagògica —possiblement per aquest motiu l'obra conservada de Núñez no és gaire nombrosa. És en aquest diari, concretament en un passatge del 14 de novembre de 1920, que emergeix un Dalí adolescent orgullós que parla amb un cert menyspreu de Núñez. Però en la resta d'escrits autobiogràfics, Dalí no va deixar mai d'elogiar i reivindicar el seu mestre, al qual admirava profundament: «Ho fa solament per entreteniment. Sobretot és molt bon gravador i té temperament d'artista. Això no vol dir que ho sigui. Li començo a ensenyar les meves obres. Hi troba molta fantasia, però s'hi va entusiasmant i acaba per entusiasmar-s'hi. N'hi ha que li agraden molt. Diu que el que té la meva pasta ho ha de deixar tot i dedicar-se a la pintura. Després es plany amargament... “Si mi hijo tuviera sus condiciones, la mitad, ¡ca, la tercera parte! Vamos cuando vea a su padre ya le diré que no haga tonterías, que se vayan los libros a hacer puñetas. Trabajar, trabajar... mucho, mucho... Usted tiene

una visión del color admirable”, i penso allò dels *bohemios* (“Usted llegará, yo le empujo”), puix em diu que em recomanarà a homes d'art quan vagi a Madrid, homes que em sabran comprendre. Les paraules del mestre m'animen.»³⁶ Sens dubte, Núñez veia en les obres de Dalí la seva pròpia joventut i gosadia, quan tot just començava, i certament va ajudar en totes les gestions perquè el jove Dalí pogués anar a Madrid, i el va acompanyar en els seus triomfs més dolços, per exemple al sopar que tingué lloc a Barcelona el 1925 amb motiu de l'èxit obtingut pel jove figuerenc a l'exposició de les Galeries Dalmau. També li va fer classes particulars de gravat a la casa familiar del carrer de Monturiol de Figueres, on el notari Dalí hi feu instal·lar un tòrcul, tal com recordava Anna Maria Dalí.³⁷

Una de les exposicions importants que van tenir lloc a Figueres fou la d'art antic i modern de 1921, organitzada a la Sala Edison per Salvador Dalí i el seu amic Joan Subias, amb obres pertanyents a Puig Pujades, entre d'altres un Zubiaurre i una *maja* de Gustavo de Maeztu. Les memòries inèdites de Joan Subias recullen que a l'exposició hi havia una part del retaule d'una església situada al peu de la Mare de Déu del Mont, possiblement l'església de Segueró,³⁸ que contenia un retaule de Pere Mates en què destaca la imatge d'Adam i Eva: «Era cap l'any 1920 quan foren despenjats de la Parròquia del peu de la Mare de Déu del Mont, i exposats, per mi, amb en Dalí, centrant l'èxit d'una Expo D'ART ANTIC I MODERN, a Figueres. [...] Tot plegat no fou fàcil; calgué vèncer les pegues que li posava el patriarca del Noguer, malgrat les facilitats obtingudes de la primera autoritat eclesial amb carretera de bous i camionatge successiu! Però la visió a Figueres de l'ADAM I EVA, valia tot el nostre afany.»³⁹ La mostra també disposava d'olis d'Eusebi de Puig, un dels primers pintors a aplicar l'impressionisme a les seves teles dels voltants de Figueres.

De fet, Dalí coneixia directament l'obra dels «primitius empordanesos» —Marià Llawanera, Eusebi de Puig i Josep Bonaterra—, que en certs moments li van servir de reflexió a l'hora de copsar un mateix paisatge. Va coincidir amb aquests pintors en diverses mostres, per exemple a la primera exhibició en què va prendre part, que va tenir lloc al Teatre de Figueres, organitzada per la Societat de Concerts entre el desembre de 1918 i el gener de 1919, on va penjar les seves teles al costat de les de Josep Bonaterra i J. Montoriol Puig.⁴⁰ Aquest darrer hi va presentar quatre peces en què seguia, com els altres dos companys de sala, la petja de l'impressionisme francès, amb referències a Pissarro o Monet. En aquesta mostra del mes de desembre de 1918, Dalí hi va exhibir *Dona portant el doll i acompanyant, davant de sa punta des Baluard, Cadaqués*, on mostrava influències d'algunes de les *Samaritanas* de Gustavo de Maeztu,⁴¹ dones també traginant dolls, amb la mirada perduda. Puig Pujades va publicar a *Fulla Artística d'Alt Empordà* un article extens sobre l'impressionisme per introduir el públic en l'estètica de les peces exhibides, i fent referència a Dalí afirmava amb emoció: «Som nosaltres dels que creiem que En Dalí porta la pasta d'un gran

artista i en aquest sentit afirmem que els dibuixos i olis exposats són indiscutibles. Ara, la nostra creència la condicionem a la disciplina que deurà imposar-se el nostre jove amic, per a endegar aquelles qualitats que de tant potents esdevindrien perilloses, si no les sotmetés a un règim sever, que sense malmenar-les ni embordeir-les, les elevarà a la perfecció.»⁴² El polític i intel·lectual figuerenc assenyalava públicament la gran vàlua artística del jove pintor i advertia que calia que continués treballant a partir d'unes pautes que el guessin. I això fou justament el que Núñez proporcionà a Dalí, una disciplina acadèmica, unes normes sistemàtiques que li permetrien, en el moment d'enlairar-se, agafar alçada i velocitat.

FIRES I SARDANES EN LES PRIMERES COMPOSICIONS DE SALVADOR DALÍ

Els hiverns a Figueres eren massa llargs per a Dalí. El jove pintor frisava perquè arribés l'estiu, estació de l'any en què, juntament amb la seva família, es traslladava a Cadaqués, a es Llaner, a atrapar en les seves teles els colors d'aquell tros d'Empordà. Però és en les composicions de temàtica figuerenca, dedicades a les seves festes i ambients bohèmics, on Dalí va pintar les seves obres d'aire més festiu i cartellista, seguint la línia de Ramon Pichot. D'aquesta època és *Escena nocturna a Figueres*, obra que recorda les composicions de ballarines de Pichot, i també el cartell de les Fires de la Santa Creu de 1921, en què els protagonistes són els gegants de la ciutat. Segurament, aquest és un dels cartells de les Fires que van causar tanta crítica i sorpresa a la societat de Figueres i que van motivar un article de Joan Subias explicant i raonant les composicions del seu bon amic: «Els cartells d'en Dalí són novetat, i excel·lència. Tenim discussió per estona. De la qual cosa l'autor ha d'alegra-s'en tota vegada que no hi ha èxit més honorós que el de la controvèrsia.»⁴³ Més endavant, Subias feia una referència a la història del cartell des de Jules Chéret, passant per Toulouse-Lautrec i Edgar Degas. A aquesta sèrie de noms cal afegir-hi Ramon Pichot, tal com Dalí mateix apuntava a *Vida secreta*: «La pintura més vella de R. Pichot recordava les fórmules estilístiques i iconogràfiques característiques de Toulouse-Lautrec.»⁴⁴

L'obra *Fires de la Santa Creu* es troba dins la mateixa línia estètica dels cartells de Fires i forma part dels diversos estudis de composicions que el pintor va portar a terme en els seus guaixos, alguns dels quals, després d'una selecció, van acabar lluint en portades de programes de Fires o bé en cartells. En aquesta peça es percep l'aire festiu i l'alegria de la multitud, entre la qual es distingeix gent de l'entorn proper al pintor, com el futbolista que apareix darrere d'unes noies amb l'uniforme de la Unió Esportiva Figueres, el seu bon amic Jaume Miravittles. D'entre les «noies de Figueres» a les quals Dalí es referia a *Vida secreta*,⁴⁵ sens dubte hi apareixen la seva germana, Carme Roget i Dolores Carré. I possiblement el matrimoni vestit elegantment que es troba d'esquena són Josep Pichot i la

seva muller, Angelita, sempre presents en els actes socials de la ciutat. Al revers de la mateixa peça, Dalí hi pintà *La festa de l'ermita*, obra també amb un to festiu centrada a Cadaqués, a l'ermita de Sant Sebastià.

Al guaix *Les Fires de Figueres*, Dalí situa dos futbolistes davant la composició, segurament Jaume Miravittles i Joan Maria Torres, tal com apunten Josep Playà i Xavier Jiménez en un article publicat a *Revista de Girona*.⁴⁶ Al bell mig de la composició, de nou hi fa acte de presència un matrimoni molt ben vestit, Josep Pichot i Angelita Gironès, segons confirma Rafael Santos Torroella,⁴⁷ probablement un homenatge del pintor a un dels seus referents de joventut, traspasat el mes de juliol de 1921. Aquesta composició il·lustrà la portada d'un programa de fires de tipus comercial de 1922⁴⁸ imprès per la casa Minerva, propietat del pare del company d'estudis de Salvador Dalí, Joaquim Serra. El mateix any també va aparèixer una imatge més trencadora de les Fires de la Santa Creu a la portada del programa dels actes festius, imprès per J. Vila. El pintor va sintetitzar la composició, la va «depurar» eliminant-ne tots els personatges esmentats fins ara, de manera que els volums i la geometria van acabar esdevenint-hi els grans protagonistes. Fent referència a aquest dibuix, Santos Torroella⁴⁹ cita la relació amb l'obra del pintor uruguaià Rafael Barradas, que havia exposat diverses vegades a les Galeries Dalmau de Barcelona. Dalí estava a l'aguait de les mostres de Barradas, i més endavant els dos artistes van establir relació a Madrid.

De la faceta de dibuixant de Dalí d'aquests primers anys és especialment significativa la portada d'*Empordà Federal* del 15 d'octubre de 1921, dedicada a la sardana «personalitzada en En Pep Ventura, el creador, i N'Enric Morera el vivificador»,⁵⁰ amb motiu de l'homenatge que l'associació Germanor Empordanesa va oferir al compositor Enric Morera. L'interior del mateix número reproduïa *La sardana de les bruixes*, amb el poble de Cadaqués i el mar al fons.

En aquests anys, Dalí treballava en la sèrie de símbols de l'Empordà, poemes i sardanes de tota una generació d'escriptors catalans i empordanesos encapçalats per Joan Maragall que van esdevenir «Mitologies empordaneses», tal com recull el catàleg de l'exposició organitzada a Figueres amb motiu del centenari del naixement del pintor.⁵¹ Aquests símbols són fruit de l'entorn en què van créixer els germans Dalí, i Anna Maria recordava a les seves memòries d'infantesa com el seu pare feia tocar sardanes de Pep Ventura als músics de la ciutat i com va editar algunes de les seves partitures, amb lletres de Joan Maragall i d'Ignasi Iglésias.⁵² El notari Dalí, els anys 1906 i 1908, va editar amb el llibreter figuerenc Dalmaci Presas dos números d'una col·lecció de sardanes de Pep Ventura: «Per tu ploro», amb lletra de Joan Maragall, i «La capritxosa», amb lletra de Joan Llongueras.⁵³

L'any 1922, Pere Coromines va encarregar a Salvador Dalí una sèrie d'il·lustracions per a la segona edició del seu assaig *Les gràcies de l'Empordà. Poema en prosa*,⁵⁴ en què emergeixen les escenes quotidianes de la seva infància a

Figueres; entre d'altres, una ballada de sardanes. L'obra no es va editar fins al 1994. Després illustrà *Les bruixes de Llers*,⁵⁵ de Carles Fages de Climent, publicat el 1924, en què ja es percep el traç cubista, el joc de volums. En aquests anys, Dalí ja es trobava a la Residència de Estudiants de Madrid, però, malgrat la distància, el contacte amb la gent de l'Empordà seguia ben viu, tal com ho demostra una carta de Joan Subias dirigida a Dalí en què li comentava: «[...] en Puig diu que li envies dibuixos; suposo, doncs no els he vist, que estan molt bé; m'agradaria saber què fas».⁵⁶ De ben segur que Subias es referia als dibuixos que van acompanyar la novel·la de Josep Puig Pujades *L'oncle Vicenç*,⁵⁷ editada el 1926, com el perfil de la ciutat de Figueres, la núvia gegant i l'escena de menjador.

Tot el registre més noucentista que va dur a terme el geni empordanès a principi dels anys vint en els llibres il·lustrats en què va col·laborar fou descrit pel poeta Jaume Maurici, que també l'escollí per donar forma a les seves paraules: «En els seus dibuixos s'identifica amb les vivències pairals i ciutadanes de tots els temps. L'antiga cúpula i el vell campanar de Sant Pere, avui substituïts, posats sota d'un vol de nuvolets, que idealitzen les panoràmiques de "L'oncle Vicenç"; els carrers costeruts de Llers, terra de bruixes, per on s'escorre la processó del Dijous Sant; unes atzavares, unes palleres, i un fossar, insinuats més que dibuixats, amb mà dreta [...]».⁵⁸

Des de Madrid, Dalí també mantenia correspondència amb Joan Xirau, a qui descrivia l'ambient cultural de la capital espanyola a petició del seu germà, el filòsof Joaquim Xirau: «A Madrid, al revés de Barcelona, la pintura moderna d'avantguarda no sols no ha repercutit sinó que ni tan sols és coneguda (excepte un nucli de poetes i literats que és dels que parlaré)».⁵⁹ Dalí va passar moltes hores amb els germans Xirau, sobretot amb el més petit, Joan, el qual el va acompanyar diverses vegades a pintar per fer-li companyia, tal com recordava Joaquim Bech de Careda.⁶⁰ Joan Xirau visitava sovint Dalí al seu taller, on l'observava mentre treballava. Plegats van compartir experiències a Figueres, com la nit que van passar tots dos al cementiri de la ciutat. Maria Xirau, filla del farmacèutic figuerenc, encara avui recorda aquesta anècdota que els explicava el seu pare.

El 1923,⁶¹ Dalí va pintar el retrat de Ramon Muntaner per a la galeria d'empordanesos il·lustres de la Biblioteca de Figueres (aquest retrat va ser destruït en un dels bombardejos que va patir la ciutat de Figueres al llarg de la Guerra Civil espanyola). El projecte de la galeria d'il·lustres empordanesos incloïa els retrats de Pep Ventura, Anicet de Pagès, Frederic Rahola, Damas Calvet i Bosch de la Trinxeria,⁶² entre d'altres. L'obra de Dalí va ser presentada en públic per Puig Pujades, president del patronat de la Biblioteca de Figueres, el 16 de febrer de 1923, dins el marc de l'homenatge que aquesta institució va retre a Ramon Muntaner. En el mateix acte, Carles Rahola, que havia publicat una biografia del cronista de Peralada, va oferir la conferència «L'Empordà en la crònica d'en Muntaner».⁶³

EL NOU DALÍ ARRENCA A L'EMPORDÀ

Si Ramon Pichot fou un dels responsables de la primera etapa impressionista, fauvista, tacada de llum i color, de Salvador Dalí, també ho fou del moment de canvi estètic de l'influx de les noves avantguardes del geni figuerenc. A través del seu germà Josep, cap al 1920, Ramon Pichot va fer arribar a Dalí el *Manifest futurista*, acompanyat d'obres d'Umberto Boccioni, Carlo Carrà, Luigi Russolo, Giacomo Balla, Gino Severini i Ardengo Soffici. Però el futurisme ja era present a la premsa figuerenca el juliol de 1919, quan Ricard Giral Casadesús va publicar a la *Fulla Artística de l'Alt Empordà* l'article «Futurisme arquitectònic!».⁶⁴ També a la pàgina literària del setmanari *Alt Empordà* del mes gener de 1920, dirigit per Jaume Maurici, es van publicar articles i poemes de Marinetti i Apollinaire.⁶⁵ Paral·lelament, Dalí disposava de les revistes *L'Esprit Nouveau* i *Valori Plastici* gràcies a les trameses del seu oncle, Anselm Domènech, propietari de la llibreria Verdaguer de Barcelona, així com d'altres revistes catalanes especialitzades en pintura que es feien ressò dels pintors del Novecento italià, com Felice Casorati o Ubaldo Oppi. Era un moment de tast, de creuades estètiques que experimentava a través dels seus paisatges vitals dels voltants de Figueres i Cadaqués. Com a mostra d'aquest moment artístic, destaca l'obra *Gitano de Figueres*, conservada al Museu Reina Sofia de Madrid, en què es percep la influència de Paul Cézanne, Pablo Picasso, Juan Gris i el cubisme. Una altra peça elaborada a l'espai de treball del carrer de Monturiol de Figueres és *Natura morta, sífó i ampolla de Rhum*, en què ja són visibles les influències dels pintors metafísics italians i les natures pures de Le Corbusier i Amédée Ozenfant. El seu amic Joan Subias, en un article publicat a la revista *Alfar* l'any 1924, descrivia aquest moment de metamorfosi:

Momento —«fauve»— y del cubismo decorativo. En un febril de producción —con primarios colores al temple— de tumultuosas composiciones con temas de circo, de feria, de merienda campestre, obtiene, con la mayor sensualidad del asunto, la mayor sensualidad en el color. [...] Primera aparición del esquema geométrico. Simultáneamente, estudios de naturaleza-bodegones *casi-asépticos* paisajes con un resto todavía de ensueño... Cambio de ambiente; comienzan los ensayos futuristas. Escenas de suburbios —miseria, noche, vicio— que recuerdan las descomposiciones de Marc Chagall. Como reacción del extremo futurista, aparecen los primeros ensayos de «pintura pura» [...]. La visión de los ojos entornados se ha convertido en visión «precisa» de pupila dilatada. Retorna al color ya depurado, admira a Rafael, Poussin, Ingres, y al dibujo paciente —*heroico aprendizaje*— de una cosa cualquiera, exenta de lirismo.⁶⁶

Subias, però, per definir el camp d'acció del seu art tan sols necessitava una paraula: «Cadaqués», l'espai on Dalí

va desenvolupar lliurement la seva pintura, va forjar la tècnica a la recerca del seu propi llenguatge, es va lliurar a una lluita per dominar la natura —recreant un univers paral·lel al seu fins a fer possible comptar el nombre d'onades del seu mar quotidià— i va marcar la seva distància amb Figueres.

De les obres executades a la capital empordanesa, cal destacar també *L'estació de Figueres*, de 1924, tela creada des de la casa de Joan Subias, situada al carrer de Rubaudonadeu, davant de l'estació de tren.⁶⁷ Aquesta tela presenta una estètica metafísica, de només línies geomètriques, arbres despallats sense fulles, i la presència humana ve marcada tan sols per dues siluetes, ombres que recorren les de les obres de Giorgio de Chirico.

Un exemple de la nova direcció que començava a prendre el pintor és el *Retrat de Pep Ventura*, de 1927, molt allunyat del dibuix de 1922 que va realitzar per a la portada del llibre de Joan Llongueras *Pep Ventura i les belles tonades de la raça*,⁶⁸ que no es va arribar a editar. En aquests moments, el pintor estava escalfant motors per signar el *Manifest Groc*, un atac a totes les bases de la cultura burgesa i noucentista. El retrat es va publicar el gener de 1928 il·lustrant l'article de Puig Pujades «Quan va néixer en Pep Ventura».⁶⁹ Dalí hi mostrava un Pep Ventura proper a les imatges dels «putrefactes». De fet, aquest mot va sorgir per primer cop a la seva Figueres natal, entre els seus companys, per descriure el tipus de societat que rebutjaven, i era present al seu diari personal de 1920. Possiblement, no deixa de ser un destil·lat de l'obra de Nogués: «Demprés, abans d'anar a dibuix, anem a la Rambla a on estudiem alguns putrefactes. N'hem descobert alguns de preciosos. El món és inesgotable!»⁷⁰ Dalí continuà treballant aquest concepte amb Federico García Lorca i amb altres companys de la Residencia de Estudiantes. Els «putrefactes» també van fer acte de presència al llibre de Jaume Miravittles *El ritme de la revolució*,⁷¹ publicat el 1933, i ja havien estat reproduïts per primer cop el 1931 a la revista *Hora* amb motiu d'un míting a la sala Capcir de Barcelona del Bloc Obrer i Camperol, al qual pertanyia Miravittles.

Aquest era, doncs, el Dalí ja allunyat de la ciutat on s'havia format acadèmicament, el Dalí que acollia la revolució surrealista i plàstica, ben preparat per trencar amb totes les normatives i elaborar un univers propi i autòcton que continuava essent alimentat per la llum de l'Empordà.

L'Exposició Provincial de Belles Arts que va tenir lloc al Casino Menestral durant les Fires de la Santa Creu de 1928, organitzada per Josep Puig Pujades, Joan Subias, Sebastià Escapa, Juan Núñez i l'arquitecte Pelai Martínez,⁷² fou un dels darrers esdeveniments importants en què Dalí fou present a Figueres abans del seu trencament amb la família. Paral·lelament a la mostra, s'organitzà un cicle de conferències pronunciades per alguns dels crítics més importants de la capital catalana; entre d'altres, Rafael Benet, Feliu Elies i Salvador Dalí mateix, que va parlar del «superrealisme».⁷³ Devia ser molt interessant observar la confrontació estètica que representaven Benet i Elies d'una banda i Dalí de l'altra, atès el procés de radicalitza-

ció de l'artista figuerenc d'ençà de la publicació del *Manifest Groc* el març del mateix 1928, signat a Cadaqués per ell mateix, Lluís Montanyà i Sebastià Gasch. El *Manifest Groc* fou redactat després d'una llarga disputa pública entre Rafael Benet, des de *La Revista*,⁷⁴ i Sebastià Gasch i Salvador Dalí, des de *L'Amic de les Arts*.⁷⁵

A l'Exposició Provincial de Belles Arts celebrada a Figueres, hi foren presents els artistes més rellevants de les comarques gironines actius en aquell moment. D'una banda, els pintors seguidors de l'Escola d'Olot —dels quals Dalí ja s'havia distanciat enormement des de feia molt de temps— Joaquim Vayreda, Marian Vayreda, Josep Berga i Boix, Josep Berga i Boada, Pere Gussinyé, Iu Pascual i Francesc Vayreda, entre d'altres. D'altra banda, els pintors de diferents indrets que seguien una tendència més impressionista i postimpressionista: de Banyoles, Manuel Pigem; de Girona, Josep Aguilera, Francesc Gallostra i Pons Martí; del Baix Empordà, Josep Maria Mascort, Francesc Vidal Palmada i Lluís Medir. Finalment, entre el gruix de pintors de l'Alt Empordà amb qui Dalí va créixer, hi participaren els «primitius empordanesos», Marià Llaner, Eusebi de Puig i Josep Bonaterra, i els seus companys d'escola, Ramon Reig i Marià Baig.

Les obres que Dalí hi va presentar, *Aparell i mà*, *Arlequí* i *La mel és més dolça que la sang*, entre d'altres «Figures», marcaven un abisme envers els seus companys de sala. El seu camí ja no tenia retorn, però depenia absolutament de l'Empordà. Figueres va continuar essent present en la vida de Dalí fins que es va esdevenir el dolorós trencament amb la família. El seu pare va intentar obligar-lo a allunyar-se de Cadaqués, sense assolir-ho plenament, i Dalí pràcticament no va retornar mai més a la seva llar familiar de Figueres, de la qual el preocupaven els quadres, els dibuixos i els manuscrits que hi restaven i que va intentar recuperar múltiples vegades.

El febrer de 1929, mesos abans que esclatés la tempesta familiar, Dalí va publicar a la revista *Gasetta de les Arts* «La dada fotogràfica»,⁷⁶ en què manifestava públicament la seva admiració envers el seu amic Joan Subias. L'article partia de les imatges de la creu de Vilabertran fetes per Subias per reflexionar sobre com la fotografia aporta molt més que informació visual, ja que ofereix una realitat inèdita: «em complau de poder fer remarcar l'esforç entre nosaltres de Joan Subies, que uneix a una gran erudició les condicions primordials de l'esperit (tan escasses generalment entre els que es dediquen a la investigació arqueològica) que li permeten d'ésser espectador simultàniament d'una obra de Max Ernst i d'una escultura romànica. Joan Subies ha obtingut, per exemple, la testa del Crist de Vilabertran, que equival a la seva total invenció; aquesta foto, procés d'una llarga elaboració i de tempteigs, ens dona a conèixer el primer detall real de la tant inexistent com famosa Creu de Vilabertran.»⁷⁷ Bona mostra de l'amistat existent entre Dalí i Subias és el regal de nocces que el pintor va oferir al seu amic l'any 1923, el quadre *Cadaqués* (1923), actualment conservat al Museu Dalí de Sant Petersburg de Florida. Els esdeveniments succeïts l'estiu de

1929 van allunyar el pintor de l'entorn d'amistats de la seva Figueres natal i de joventut. Amb Joan Subias, es van retrobar força anys més tard, un cop Dalí va haver deixat enrere l'etapa americana. Fou una trobada casual, però molt efusiva, al Palau de la Virreina de Barcelona, possiblement pel record de les mogudes culturals compartides a Figueres feia més de trenta anys.⁷⁸

També fou a Figueres on Salvador Dalí i Luis Buñuel van continuar amb el projecte *Un chien andalou*,⁷⁹ tal com ells mateixos explicaven en una entrevista de Josep Puig Pujades publicada a *Empordà Federal* el febrer de 1929.⁸⁰ La pel·lícula ha acabat essent recordada tant per la famosa escena de la navalla tallant l'ull com per la dels dos frares maristes, Dalí i Miravittles, arrossegats per un home que estira també damunt de les seves espatlles dos suros, dos ases podrits i dos pianos de cua. La capital altempordanesa fou una de les primeres ciutats on s'estrenà *Un chien andalou*, el 10 de gener de 1930,⁸¹ en plena tempesta paternofamiliar daliniana. Figueres no va acabar d'entendre l'enfrontament dels Dalí i el pintor no va tornar a establir-se a la seva ciutat fins al 1948, després de passar llargues estades a Europa i als Estats Units. Però alguns fils de connexió no es varen acabar de trencar; per exemple, la seva relació amb Josep Puig Pujades, el qual es pot considerar un dels seus mentors espirituals i amb qui va mantenir una relació epistolar fins a la mort del dirigent republicà federal, exiliat sense retorn a França amb l'entrada dels nacionals.

El polític i escriptor Jaume Miravittles fou una de les amistats de joventut de Dalí que més va resistir les transformacions estètiques, de pensament i de concepte del pintor. I és que l'intel·lectual empordanès ho va deixar molt clar en la carta oberta que va publicar a *La Vanguardia* el 1980 i que va representar el punt i final entre els dos personatges. Miravittles hi afirmava, valent: «He conocido y amado con un amor sentimental y viril a Dalí muchos más años que usted, Gala. [...] Llegamos inmediatamente a ser "amics íntims", yo iba a su casa todas las tardes para ayudarlo a estudiar la aritmética, la ciencia para él totalmente impenetrable.»⁸² Miravittles va respectar bona part de les transformacions del pintor, i es van tenir una admiració mútua que els va permetre continuar la seva amistat fins quasi al final de la vida del pintor. Tots dos compartien un esperit revolucionari i republicà, tots dos foren empresonats, però els esdeveniments històrics els van trencar els somnis. Miravittles revelava en aquesta carta la proposta que li havia fet el seu bon amic quan s'assabentà que havia estat nomenat comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalunya l'any 1936: «la creación de un departamento especial que dirigiría él personalmente desde la Pedrera. Su misión sería "la organización irracional de la vida cotidiana"». ⁸³ Josep Playà, a l'estudi «Dalí i Miravittles, profetes i empordanesos»,⁸⁴ aclareix molts dels detalls de la relació entre els dos personatges, especialment a Nova York, a partir de 1945. El final de la carta oberta de Miravittles a Gala es pot considerar una confessió sincera de l'amistat que havia existit entre els dos homes, malgrat

els estirabots del geni empordanès, i el polític figuerenc no s'estava d'expressar-hi el seu malestar davant dels obstacles de Gala perquè ell pogués visitar Dalí: «Pero yo quiero a Dalí y lo tomo tal como es, sin esperar beneficio alguno. [...] Si los recuerdos de la niñez y de la adolescencia pueden serle negativos que me lo diga un médico, delante de usted, y en Port Lligat, en aquella "cabaña" que él y yo inauguramos muchos años antes de que usted lo conociera.»⁸⁵

Figueres, malgrat la distància, va continuar ben present en el cor de Dalí durant la seva llarga estada als Estats Units. Els matins dels dijous, per exemple, dia de mercat a la capital altempordanesa, els destinava a fer gestions, a comprar i a reunir-se amb els amics catalans, per no trencar el seu ritme vital. Jaume Miravittles confirmava la rememoració de Figueres com a espai arquitectònic que feien ambdós amics des de la ciutat dels gratacles i relatava com intentaven imaginar-se plegats l'amplada de la Rambla de la capital altempordanesa comparant-la amb les dimensions dels carrers de la ciutat americana: «Després d'estudis comparatius arribarem a la conclusió que devia tenir uns mil metres de llargària i uns dos-cents cinquanta d'amplària. Pel cap baix, insistia molt seriosament Dalí.»⁸⁶

Figueres fou el principi i va esdevenir el final del trajecte vital de Dalí, que devia part de la seva essència i de la seva personalitat a la ciutat que el va veure néixer. La va escollir, d'una manera conscient i premeditada, per ubicar-hi el seu llegat artístic, el Teatre-Museu Dalí, i tan sols es va sentir ben reconegut quan al Cercle Sport, l'espai de relació social del seu pare, es feren ressò de la seva persona i la seva obra. Aquest era el gran, i alhora fràgil, Dalí. Possiblement, Gala s'endugué bona part d'aquesta fragilitat en el seu intent d'arraconar el passat figuerenc del pintor. Això explicaria el desacord de Salvador Dalí amb antics col·legues figuerencs i amb la seva germana, Anna Maria, la qual es mantingué inflexible en la seva oposició manifesta a la relació del seu germà amb Gala. Aquesta actitud no facilità, en cap cas, l'acostament de la família Dalí. Malgrat tot, Salvador Dalí demostrava repetidament amb petits detalls el seu reconeixement a Figueres, i sempre, en acabar els seus discursos en actes públics, exclamava: «Visca Figueres!» Alexandre Deulofeu, en una carta adreçada al pintor, li raonava la rellevància de la capital altempordanesa, íntimament lligada a la seva teoria exposada al llibre *L'Empordà, bressol de l'art romànic*,⁸⁷ del qual li feu arribar un exemplar acompanyat de la missiva següent: «T'envio aquest llibre perquè tinguis un suport material a la teva intuïció genial del VISCA FIGUERES, que no té altre significat que considerar el nostre poble com un país excepcional.»⁸⁸ Eren els anys en què Dalí reprenia l'amistat amb vells companys de la seva ciutat natal, com Alexandre Deulofeu mateix o Ramon Reig.

La confirmació que Figueres fou sempre present en l'univers del pintor es va fer palesa en la decisió d'ubicar-hi el seu Teatre de la Memòria,⁸⁹ el seu llegat al món. Juntament amb Miquel Mateu i Ramon Guardiola,⁹⁰ a la dècada de 1960 va iniciar una sèrie de gestions complexes

per aconseguir que el museu fos una realitat. Tots aquests tràmits van fer possible que l'any 1970 s'aproveïssin les obres del futur Teatre-Museu Dalí. El reconeixement, Dalí el volia a casa. A principi dels anys setanta, ell i Antoni Pitxot visitaven la que havia estat la segona llar del geni empordanès a Figueres —amb vistes a la plaça de la Palmera— i també el mas del Molí de la Torre del Far d'Empordà, a la recerca de les sensacions i els records d'infantesa. D'aquesta manera, Dalí continuava el viatge cap al seu passat. A través d'aquest univers d'experiències viscudes i de sensacions copsades va poder reinventar-se i fabricar «falsos records», molt presents al llarg de tota la seva obra plàstica i literària, al final de la qual sempre hi ha el seu estimat Empordà.

Inherent a les arestes afilades de les roques del cap de Creus de les seves teles i del seu paisatge és el pensament de Dalí, que cerca entendre dins les lleis de la lògica el concepte de divinitat. I en aquesta recerca és el filòsof Francesc Pujols qui esdevé amb el pas dels anys un referent transcendent per al pintor, amb tot el que implicava del pensament de Ramon Llull i la seva gran *Ars Magna*, que basava els fonaments de la religió en la ciència, també visible en l'obra de Dalí. El pintor empordanès coneix Pujols d'ençà dels anys vint en les trobades a l'Ateneu Barcelonès i hi comparteix la reivindicació i admiració per Gaudí, un altre dels seus puntals estètics. La gran obra de Pujols, la Hiparxiologia (la ciència de l'existència), esdevé el seu timó; li dedica diversos quadres, com l'oli *Cel Hiparxiològic*, dibuixa el segell angèlic representat per l'escala de l'enteniment per a la tomba del filòsof, i edita el llibre *Pujols per Dalí*.

I com que la vida i la història és un cercle meravellós, tal com ho concebia el seu bon amic Alexandre Deulofeu, al cap d'un any de la inauguració del Teatre-Museu Dalí, el 1975, el pintor empordanès aixeca un monument a Pujols amb una placa que deia: «A Francesc Pujols, geni de la filosofia catalana», que representa tota una confessió de la transcendència del pensador català en la seva obra. El 1982 s'installa una nova placa amb inscripció pujolsiana que ens recorda la puixança d'aquells homes empordanesos, que lluitaven pels seus principis de nació catalana i estima a la terra, amb els quals el pintor, malgrat totes les seves contradiccions, va créixer i va configurar una part de la seva obra creativa: «El pensament català rebrota sempre i sobreviu als seus il·lustres enterradors.»

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Joan MARAGALL. «Del discurs llegit a la Festa de la Belleza de Maig de 1906, celebrada a Figueres». *Empordà Federal* [Figueres], núm. 39 (23 de desembre de 1911), p. 1.
- [2] Ídem, p. 2.
- [3] «Crònica General, Homenaje á Pep». *El Ampurdanés* [Figueres], núm. 1355 (10 de maig de 1906), p. 2.
- [4] Per tenir-ne més detall, vegeu Enric PUJOL, «Ideologia i cultura a la Figueres republicana, 1900-1936». A: *Figueres, 1900-1936. Imatge i història de la Catalunya republicana*. Museu de l'Empordà, Figueres 1999, p. 76-97. Catàleg de l'exposició homònima.
- [5] Jaume MIRAVITLLES esmenta que entre els candidats que es van presentar al concurs al monument a Narcís Monturiol hi havia l'escultor olotí Josep Clarà. Jaume MIRAVITLLES. *Gent que he conegut*. Destino, Barcelona 1980, p. 17.
- [6] A la inauguració del monument a Narcís Monturiol, el 2 de maig de 1918, hi van ser presents el president de la Mancomunitat de Catalunya, Puig i Cadafalch, el governador civil, Jiménez Soler, i molts alcaldes del territori català, així com una representació d'oficials mariners de la Companyia Transatlàntica i de la casa Trayà, els quals van dipositar una corona de flors al peu del monument. Hi va tenir un paper important Josep Puig Pujades, un dels impulsors de l'homenatge a Monturiol i autor d'una interessant biografia de l'inventor, *Vida d'heroi*, publicada un mes abans de la inauguració del monument.
- [7] Anna Maria DALÍ. *Salvador Dalí vist per la seva germana*. Edició a cura de Mariona Seguranyes. Viena, Barcelona 2012, p. 70.
- [8] Ricard GIRALT CASADESÚS. «Lo que deu ésser la Rambla de Figueres». *La Veu de l'Empordà* [Figueres], núm. 643 (3 de febrer de 1917), p. 2.
- [9] Ricard GIRALT CASADESÚS. «La Rambla». *La Veu de l'Empordà* [Figueres] núm. 641 (20 de gener de 1917), p. 2.
- [10] Salvador Dalí esmenta diverses vegades Ricard Giralt com un dels seus contertulians habituals, sempre a l'aguait del que fan els més joves de la ciutat. Salvador DALÍ. *Un diari, 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*. Destino i Fundació Gala-Salvador Dalí. Barcelona 2003, col·l. «Textos autobiogràfics», núm. 1, p. 92, 98, 116-118, 121-122, 125, 127 i 131-132.
- [11] Salvador DALÍ. *Un diari, 1919-1920...*, op. cit., p. 158.
- [12] Anna Maria DALÍ. *Salvador Dalí...*, op. cit., p. 97-98.
- [13] Salvador DALÍ. *Vida secreta*. Destino i Fundació Gala-Salvador Dalí, Barcelona 2003, p. 361-362.
- [14] *Rêverie* es va publicar per primera vegada, el desembre de 1931, a la revista *Le Surréalisme au Service de la Révolution*, p. 31-36.
- [15] Eduard PUIG VAYREDA. «Joan Subias, conservador de l'art gironès». *Revista de Girona*, núm. 254 (gener 2008), p. 64-67.
- [16] «La Festa dels Reis». *Empordà Federal* [Figueres], núm. 519 (31 de desembre de 1920), p. 3.
- [17] Salvador DALÍ. *Vida secreta*, op. cit., p. 293.
- [18] *La Veu de l'Empordà* [Figueres], núm. 558 (19 de juny de 1915), p. 5.
- [19] Jaume MIRAVITLLES. *Gent que he conegut*, op. cit., p. 208.
- [20] Anna Maria DALÍ. *Salvador Dalí...*, op. cit., p. 76.
- [21] Ídem, p. 93.
- [22] La casa Ford pertanyia a Enriqueta Soler Bofill, filla de Joan Maria Bofill, polític republicà coetani a Pi i Margall.
- [23] Anna Maria DALÍ. *Salvador Dalí...*, op. cit., p. 93.
- [24] Per a més detall, vegeu Josep PLAYÀ. «Cronologia Ultra-local». A: *El país de Dalí*. Ajuntament de Figueres i Consorci Museu de l'Empordà, Figueres 2004, p. 294.

- [25] Els incidents que van provocar aquestes reunions es detallen en un diari de Josep Soler Grau mateix del qual es té notícia per primera vegada gràcies als articles següents: Josep PLAYÀ i Xavier JIMÉNEZ. «Els documents de Pere Garriga i Camps (I)». *Hora Nova* [Figueres], núm. 353 (28 de febrer de 1984), p. 8; Josep PLAYÀ i Xavier JIMÉNEZ. «Els documents de Pere Garriga i Camps (II)». *Hora Nova* [Figueres], núm. 354 (12 de març de 1984), p. 6.
- [26] Anna Maria DALÍ. *Salvador Dalí...*, op. cit., p. 134.
- [27] Salvador DALÍ. *Vida secreta*, op. cit., p. 345-346.
- [28] ONE. «En S. Dalí Domènech». *Alt Empordà* [Figueres], núm. 234 (17 de setembre de 1921), p. 2.
- [29] Aquesta biografia sobre Ramon Muntaner va ser premiada als Jocs Florals de Girona el novembre de 1921. En aquells moments, Maurici era el secretari dels Jocs Florals de l'Empordà. El consistori gironí va cedir els drets d'edició a l'Ateneu Empordanès de Barcelona, que impulsava les Publicacions Empordà. Josep Playà, a l'article «Les relacions del jove Dalí amb els intel·lectuals del seu temps» (*Revista de Girona*, núm. 58, juliol-agost 1992, p. 59-63), apunta que, en aquesta visita a Dalí, a Maurici li va sorgir la idea d'encarregar-li la portada de la biografia de Ramon Muntaner, abans fins i tot que guanyés els premis dels Jocs Florals de Girona, i que Maurici ja en tenia notícia. El que segueix sent un misteri és el motiu pel qual l'obra de Carles Rahola es va publicar sense la il·lustració de Salvador Dalí a la portada.
- [30] Jaume MIRAVITLLES. «Martí Vilanova, el meu germà gran...». *La Rambla de Catalunya* [Barcelona], núm. 46 (9 de febrer de 1931), p. 13.
- [31] Jaume Miravittles dona la seva versió dels fets i explica que ell i Dalí, en plena celebració de la victòria dels aliats a la Primera Guerra Mundial, van anar a l'institut i van cremar una bandera espanyola. Jaume MIRAVITLLES. *El que jo he vist a Madrid*. Forja, Barcelona 1938. En canvi, en la seva versió dels fets, Dalí manifesta que la seva trobada amb la bandera fou accidental. Salvador DALÍ. *Vida secreta*, op. cit., p. 432.
- [32] Aquest grup, impulsat per Martí Vilanova, publicava una revista amb el mateix nom el desembre de 1921.
- [33] Salvador DALÍ. *Vida secreta*, op. cit., p. 461.
- [34] Salvador DALÍ. *Un diari, 1919-1920...*, op. cit., p. 111.
- [35] Salvador DALÍ. *Tardes d'estiu*. Vol. III. Destino i Fundació Gala-Salvador Dalí, Barcelona 2004.
- [36] Salvador DALÍ. *Un diari, 1919-1920...*, op. cit., p. 111.
- [37] Anna Maria DALÍ. *Noves imatges de Salvador Dalí*. Columna, Barcelona 1988, p. 101.
- [38] Malgrat la referència «parroquial» a les memòries de Subias, possiblement és Segueró, perquè en una carta a Salvador Dalí del 30 de juliol de 1920 Subias ja li'n parla: «Això de Segueró ja em comença d'emp... etc., crec que si ho fem senzillament com una manifestació de ço que tenim, ara mateix ja és fet literatura.» *Salvador Dalí, lletres i ninots*. Fons Dalí Museu Abelló. Edició a cura de Joan Maria Minguet Batllori. Museu Abelló, Mollet del Vallès 2001, p. 139. La referència explícita de la família Noguier també fa pensar que es tracta de l'església de Segueró. Actualment, aquest retaule de Pere Mates es conserva al Museu d'Art de Girona.
- [39] Joan SUBIAS. *Memòries inèdites*. «*Museus*». Institut d'Estudis Catalans. Fons Joan Subias i Galter, caixa 3.2, Originals.
- [40] Molt probablement, «J. Montoriol Puig» és el doctor Joaquim Montoriol Puig, nebot de Puig Pujades, germà de la poetessa Carme Montoriol Puig, instal·lat a Barcelona i especialitzat en cirurgia infantil a l'hospital dels nens pobres de la capital catalana. Va contraure matrimoni amb la filla de Josep Pous i Pagès, Esther Pous Gómez, l'any 1923 a Barcelona.
- [41] Gustavo de Maeztu i Zubiaurre eren dos dels pintors que Puig Pujades admirava i de qui va adquirir obra.
- [42] Josep PUIG PUJADES. «L'impressionisme». *Fulla Artística de l'Alt Empordà* [Figueres], núm. XIII (gener 1919), p. 2.
- [43] Joan SUBIAS GALTER. «Cartells a Salvador Dalí Domènech». *Alt Empordà* [Figueres], núm. 214 (2 de maig de 1921), p. 3.
- [44] Salvador DALÍ. *Vida secreta*, op. cit., p. 362.
- [45] Ídem, p. 362.
- [46] Josep PLAYÀ. «Dalí, el futbol i la Unió Esportiva». *Revista de Girona*, núm. 117, (1986), p. 80.
- [47] Rafael SANTOS TORROELLA. *El primer Dalí, 1918-1929*. Edició de Maria Teresa Bermejo i Ricard Mas Peinado, Barcelona 2005, p. 110.
- [48] L'any 1928, Joaquim Serra dedicà al pintor dos articles a *La Veu de l'Empordà* en què explicava el concepte d'art del seu amic i feia referència a la sensibilitat estètica de Dalí, no com a catalana, espanyola o europea, sinó com a «humana», i documentava els seus referents: «Picasso, Toghores, Mallo, Villa, Mense, Smith, Kars, etc.». Vegeu Joaquim SERRA VILA. «L'art de Salvador Dalí». *La Veu de l'Empordà* [Figueres], núm. 1250, (22 de setembre de 1928), p. 5-6.
- [49] Rafael SANTOS TORROELLA. *El primer Dalí...*, op. cit., p. 128.
- [50] «El nostre homenatge». *Empordà Federal* [Figueres], núm. 560 (15 d'octubre de 1921), p. 1.
- [51] Vegeu el catàleg de l'exposició que va tenir lloc al Museu de l'Empordà de Figueres, comissariada per Josep Playà, *El país de Dalí*, op. cit.
- [52] Anna Maria DALÍ. *Noves imatges...*, op. cit., p. 35.
- [53] Vegeu *Pep Ventura abans del mite. Quan la sardana era un ball de moda*. Consorci del Museu de l'Empordà, Figueres 2010. Catàleg de l'exposició homònima.
- [54] Pere COROMINAS. *Les gràcies de l'Empordà*. Altés, Barcelona 1919.
- [55] Carles FAGES DE CLIMENT. *Les bruixes de Llers*. Pòrtic de Ventura Gasol. Políglota, Barcelona 1924.
- [56] Roger TINELL. «Joan Subias Galter escriu a Salvador Dalí». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 249 (abril 2009). Carta inèdita trobada a l'arxiu de la Fundació Federico García Lorca de Madrid.
- [57] Josep PUIG PUJADES. *L'oncle Vicenç*. Políglota, Barcelona 1926.
- [58] Jaume MAURICI. «Salvador Dalí en els meus records». *Revista de Girona*, núm. 68 (1974), p. 76.

- [59] Carta de Dalí a Joan Xirau possiblement escrita quan el pintor acabava d'arribar de Madrid, és a dir, l'estiu de 1923. S'hi intueixen una sèrie de plantejaments que seran els que el portaran a redactar el *Manifest Groc* l'any 1927. Salvador Dalí, *lletres...*, *op. cit.*, p. 126.
- [60] Josep PLAYÀ. «Joaquim Bech de Careda». *Hora Nova* [Figueres], núm. 350 (7 de febrer de 1984), p. 7.
- [61] Vegeu *Empordà Federal* [Figueres], núm. 629 (10 de febrer de 1923), p. 2.
- [62] *Empordà Federal* [Figueres], núm. 625 (13 de gener de 1923), p. 3.
- [63] Carles RAHOLA. *En Ramon Muntaner: l'home, la Crònica*. Publicacions Empordà i Ateneu Empordanès, Barcelona 1922.
- [64] Ricard GIRALT CASADESÚS. «Futurisme arquitectònic!». *Fulla Artística de l'Alt Empordà* [Figueres], núm. XVII (juliol 1919), p. 1.
- [65] Jaume Maurici dirigia el setmanari *Alt Empordà*, que tenia una pàgina literària d'una gran qualitat. «Pàgina literària». *Alt Empordà* [Figueres], núm. 145 (17 de gener de 1920), p. 3.
- [66] Joan SUBIAS. «Salvador Dalí». *Alfar* [La Corunya], núm. 40 (1924), p. 390-391.
- [67] La seva filla, Pilar Subias Fages, recorda que el seu pare els havia explicat que Dalí, diverses vegades, havia treballat amb petites teles a casa dels Subias, a la plaça de l'Estació, mentre tots dos dissertaven sobre temes estètics. [Entrevista del 21 de setembre de 2012]
- [68] El llibre, l'havia d'editar Publicacions Empordà. Actualment, el manuscrit es conserva en el fons Joan Llongueras i Badia de la Biblioteca de Catalunya, i el dibuix de Dalí es troba en una col·lecció particular de Barcelona.
- [69] Josep PUIG PUJADES. «Quan va nàixer En Pep Ventura». *La Dansa més Bella* [Figueres], núm. 2 (febrer 1928), p. 5.
- [70] Salvador DALÍ. *Un diari, 1919-1920...*, *op. cit.*, p. 129-170.
- [71] Jaume MIRAVITLLES. *El ritme de la revolució*. Documents, Barcelona 1933.
- [72] *El Ampurdán* [Figueres], núm. 63 (28 d'abril de 1928), p. 6.
- [73] La conferència de Dalí era enunciada amb el nom «Algunes dades per a la comprensió de la pintura més recent» i va tractar sobre el surrealisme. «L'Exposició Provincial de Belles Arts». *Emporion* [La Bisbal d'Empordà], núm. 3 (1 de juny de 1928), p. 69.
- [74] Aquesta disputa arriba al seu punt culminant en Rafael BENET. «En el centenari de Goya». *La Revista* [Barcelona], s. n. (juliol-desembre 1927).
- [75] La resposta a Benet es va poder llegir a *L'Amic de les Arts*. Sebastià GASCH. «Comentaris. Al marge d'un article de Rafael Benet»; Salvador DALÍ. «Nous límits de la pintura». *L'Amic de les Arts* [Sitges], 29 de febrer de 1928.
- [76] Salvador DALÍ. «La dada fotogràfica». *Gasetta de les Arts* [Barcelona], núm. VI (febrer 1929).
- [77] Ídem, p. 42.
- [78] En aquesta trobada, Dalí va fer un petó a cada galta a Joan Subias pel fet de dir-se Galter de segon cognom. Rafael SANTOS TORROELLA. «Joan Subias y Salvador Dalí». *Empordà* [Figueres], núm. 306 (25 d'abril de 1984), p. 45. La trobada, també la recorda la filla de Joan Subias, Pilar Subias Fages, que ha precisat que el retrobament va tenir lloc al Palau de la Virreina de Barcelona.
- [79] Inicialment, el film s'havia de titular *Dangereux de se pencher dedans*. Josep PUIG PUJADES. «Un film a Figueres. Una idea de Salvador Dalí i Luis Buñuel». *La Veu de l'Empordà* [Figueres], núm. 1269 (2 de febrer de 1929), p. 5.
- [80] Josep PUIG PUJADES. «Un film a Figueres...», *op. cit.*, p. 5-6.
- [81] Josep Playà va dedicar diversos articles a l'estrena de la pel·lícula a Figueres; entre d'altres, «L'estrena d'*Un chien andalou* es va fer a Figueres». *Hora Nova* [Figueres], núm. 1271 (3 de juliol de 2002); «La discreta acollida d'*Un chien andalou* a Figueres». *Hora Nova* [Figueres], núm. 1273 (13 d'agost de 2002).
- [82] Jaume MIRAVITLLES. «Carta abierta a Gala Dalí». *La Vanguardia* [Barcelona], núm. 35497 (31 de juliol de 1980), p. 6.
- [83] *Ibidem*.
- [84] Josep PLAYÀ. «Dalí i Miravittles, profetes i empordanesos». A: *La revolució del bon gust. Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Viena i Ajuntament de Figueres, Barcelona 2006, p. 225-231.
- [85] Jaume MIRAVITLLES. «Carta abierta...», *op. cit.*, p. 6.
- [86] Jaume MIRAVITLLES. *Més gent que he conegut*. Destino, Barcelona 1981, p. 240.
- [87] Alexandre DEULOFEU. *L'Empordà-Rosselló: bressol de l'escultura romànica*. Emporitana, Figueres 1968.
- [88] Carta esmentada a Juli GUTIÉRREZ DEULOFEU. «Amb 'D' de Dalí... i Deulofeu». *Setmanari de l'Alt Empordà* [Figueres], 23 de gener de 1991, p. 33. Per a més informació sobre la relació entre Alexandre Deulofeu i Salvador Dalí, vegeu Enric PUJOL. «Alexandre Deulofeu i Salvador Dalí: dos genis heterodoxos». *Revista de Girona*, núm. 221 (novembre-desembre 2003), p. 32-37.
- [89] Dalí, ubicant el Teatre-Museu Dalí a la ciutat de Figueres, en el mateix espai on ell va exposar per primer cop públicament la seva obra, en certa manera pretén continuar el mite de Figueres, que el pintor va viure en la seva infantesa i adolescència. Dalí tenia el convenciment que aquest centre es convertiria en un eix de pelegrinatge de l'art internacional, com així ha estat. Aquesta idea la sustenta Enric Pujol en la recerca que està portant a terme per al seu treball *El mite de Figueres*, que va exposar en una conferència el mes de novembre de 2012, dins el marc del cicle «Figueres dins la història de Catalunya» organitzat per Òmnium Cultural Alt Empordà i l'Institut d'Estudis Empordanesos.
- [90] Inés Padrosa relata l'entrevista entre Miquel Mateu, Ramon Guardiola i Salvador Dalí a «Miquel Mateu i Salvador Dalí». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 37 (2004), p. 203-222. Per al seguiment de les diferents fases del Teatre-Museu Dalí, vegeu Ramon GUARDIOLA. *Dalí y su museo: la obra que no quiso Bellas Artes*. Empordanesa, Figueres 1984.

NOTA BIOGRÀFICA

Mariona Seguranyes (Figueres, 1972) és historiadora de l'art, doctora en humanitats, llicenciada en història de l'art i màster en especialització en gestió de patrimoni cultural. Porta una tasca intensa en la investigació de l'art català dels segles XIX i XX. És autora de diversos llibres sobre pintura catalana i ha tractat pintors com Francesc Gimeno, Francesc Vayreda, i especialment s'ha centrat en les relacions de Dalí amb l'Empordà i amb la seva família. La seva tesi doctoral, *Malenconia i Salvador Dalí, passat i futur d'un estat d'esperit*, tracta sobre l'anàlisi de la iconografia de la malenconia en l'obra de Dalí.

És autora de diversos llibres a l'entorn de l'art català, entre ells *Una visió artística de l'Empordanet* (2006), *Josep Pla i els pintors* (2006), *La mirada persistent. Història de la pintura a Figueres (1892-1960)* (2013), *Pintors a la porta d'entrada al cap de Creus* (2015)

Ha estat comissària de diverses exposicions entre elles, *Evarist Vallès*, (2000), *El Dalí de Lacroix* (2004), *Francesc Gimeno i els paisatgistes del Montgrí* (2007), *Francesc Vayreda* (2013) que han donat fruit a sendes publicacions. Ha estat la curadora del llibre *l'Atles Paisatgístic de les terres de Girona* (2010) i de la reedició del llibre de l'Anna Maria Dalí, *Salvador Dalí vist per la seva germana* (2012), i ha acabat de publicar *Els Dalí de Figueres. La família, l'Empordà i l'art* (2018).